

**Г.К. Айкинбаева, Г.М. Сулейменова**

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: gulden_1975@mail.ru, goldenstar82@mail.ru)*

Әлеуметтік перцепцияның эксперименттік зерттелуі

Аңдатпа. Кез келген адам әлеуметтік ортадан оқшау өмір сүре алмайды. Өмір бойы біз айналамыздағы адамдармен қарым-қатынасқа түсеміз, тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырамыз, адамдардың тұтас топтары бір-бірімен байланыс орнатады, осылайша әрқайсымыз сансыз және алуан түрлі қарым-қатынастардың субъектісіне айналамыз. Өңімелесушіге қалай қарайтынымыз, онымен қандай қарым-қатынас жасайтынымыз, көбіне қарым-қатынас серіктесін қалай қабылдап, қалай бағалайтынымызға тікелей байланысты. Адам қарым-қатынас жасай отырып, әр өңімелесушінің сыртқы келбетін, мінез-құлқын бағалайды. Осы ретте жасалған бағалау нәтижесінде өңімелесушіге деген белгілі бір қатынас қалыптасып, оның ішкі психологиялық қасиеттері туралы жеке тұжырымдар жасалады. Бір адамның екінші адамды қабылдауының бұл механизмі қарым-қатынастың ажырамас бөлігі болып табылады, әрі әлеуметтік перцепцияға жатады. Мақала авторлары әлеуметтік перцепция ұғымын қарастыра отырып, әр түрлі зерттеушілер жүргізген әлеуметтік перцепцияның эксперименттік зерттеулерінің нәтижелерін ұсынады. В.С. Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж. Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды ғалымдардың әлеуметтік перцепцияға арналған зерттеулеріне талдау жасалып, респонденттердің әлеуметтік перцепциясына ықпал ететін себеп салдарларға сипаттама берілген. Зерттеу заңдылықтары мен әлеуметтік перцепцияны зерттеуге арналған терминологиялық және психодиагностикалық аппараттың қалыптасуы талданады. Мақалада әлеуметтік перцепцияның теориялық және

эмпирикалық жоспарының талдауы, диагностикалық материалдарды іріктеу тәртібі берілген. Зерттеу эксперименттік жұмысты ұйымдастырудың жалпы формасын бөліп көрсетуге және қосымша зерттеулерді қажет ететін тақырыптарды анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: перцепция, әлеуметтік перцепция, ерлер, әйелдер, ерекшеліктер, қарым-қатынас, эксперимент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-312-324>

Кіріспе

Әлеуметтік перцепцияны зерттеу жалпы психологияның теориялық және эксперименталдық деңгейінде де зерделенуі қазіргі замандағы өзекті мәселелердің біріне айналуда. Әлеуметтік перцепция мәселесін зерттеуде әлеуметтік психология саласындағы іргелі сипаттағы көптеген мәселелер шешілмеген және ашық күйінде қалып отыр. Әлеуметтік перцепцияға қатысты мәселелерді қарастыруда зерттеу құбылыстарын сипаттау үшін жалпы психологиядан «перцепция», «қабылдау» ұғымдарын қолдана отырып мәселені айқындау, екі саланың сабақтастығын, тығыз байланыстың бар екендігін көрсетеді [1]. Сонымен, әлеуметтік психологияда «әлеуметтік перцепция» немесе «тұлғааралық қабылдау», «басқа адамды қабылдау» ұғымы біршама кең мағынада қолданылады, дегенмен соңғы кездері жалпы психологиядағы зерттеулер қабылдаудың белгілі бір конвергенциясымен және басқа да танымдық процестердің сабақтаса отырып сипатталуымен ерекшеленеді. Жалпы алғанда басқа адамды қабылдау оның сыртқы келбетін қабылдауды, индивидтің жеке ерекшеліктері мен оның әрекетін қарастыру негізінде түсіндіріледі. Алайда, басқа адамның немесе топтың интерпретациясы әрқашан қабылдаушының бұрынғы әлеуметтік тәжірибесіне, нысананы қабылдаудағы оның мінез-құлқына, қабылдаушының құндылық бағдарлар жүйесіне және көптеген субъективті және объективті факторларына да байланысты болады.

Тұлғааралық қарым-қатынастың пайда болуы және табысты дамуы оның қатысушылары арасында өзара түсіністік болған жағдайда ғана мүмкін болатындығы баршамызға мәлім. Адамдардың бір-біріне деген сезімін көрсетуі, басқаларды және олар арқылы өздерін қабылдауы, түсінуі көбінесе қарым-қатынас процесін, серіктестер арасында қалыптасатын қарым-қатынасты, олардың бірлескен әрекеттерді жүзеге асыру жолдарын айқындайды. Сонымен, бір адамның екіншісін тануы мен түсіну процесі қарым-қатынастың міндетті құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді, шартты түрде оны қарым-қатынастың перцептивті жағы деп атауға болады.

Перцепция (латын тілінен *perceptio* – «перцепция») — адамның сезім мүшелері арқылы қоршаған дүниені қабылдауы, мысалы, түстерді ажырату, иіс пен дыбыстарды есту қабілеті. Психологияда әлеуметтік перцепция – басқа адамдарды қабылдау процесін білдіреді. Мысалы, жұмыс беруші 15 минуттық сұхбат кезінде үміткер туралы оның сыртқы келбеті, мимикасы, ым-ишарасы мен өзі туралы әңгімесі негізінде пікір қалыптастырса, бұл әлеуметтік перцепция болып табылады.

Әлеуметтік перцепция – әлеуметтік психологияның ең күрделі және маңызды ұғымдарының бірі болып табылады. Әлеуметтік перцепция – адамдардың бір-бірін тануы мен түсінуінің қайталанбас құбылысын түсіндіруге тырысатын күрделі ұғым [2].

«Әлеуметтік перцепция» ұғымы жалпы психологиялық көзқараста әдетте әртүрлі ұғымдармен белгіленетін және жеке зерттелетін, содан кейін адамның психикалық әлемінің толық бейнесін біріктіруге тырысатын барлық нәрсені қамтиды, және оған келесілер жатады:

- байқалатын мінез-құлықты қабылдаудың өзіндік ерекшелігі мен процесі;
- қабылдағандарын мінез-құлықтың көрінуі мен күтілетін себеп-салдарлардың тұрғысынан түсіндірілуі;
- эмоционалды бағалау;
- өзіндік мінез-құлықтың стратегиясын құру және т.с.с.

Әлеуметтік перцепция – адамның белгілі бір әлеуметтік мінез-құлқын жүзеге асыруға жауапты маңызды психологиялық процесс. Ол адамның сыртқы келбетін қабылдауды, оларды оның жеке ерекшеліктерімен байланысын, оның іс-әрекетін осы негізде түсіндіруді, әрі болжауды қамтиды [3].

Әлеуметтік перцепция адамдардың өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді, адамның мінез-құлқын анықтайды, өйткені қабылдау және түсіндіру процестерінен туындайтын мінез-құлық оның әңгімелесушісі үшін перцептивті процестердің бастауы болып табылады. Осылайша, өзара қарым-қатынас жасау кезең-кезеңімен құрылады. Іс жүзінде әңгімелесушіні субъективті бағалауының нәтижелері оған қатысты мінез-құлықты қалыптастыруға негіз болады. Әңгімелесуші өз кезегінде бақылаушының сыртқы көріністерді талдау арқылы оған берген сипаттамасы арқылы мінез-құлықты қалыптастырады. Негізінен біз басқа адамдардың бізге деген көзқарасын, қатынасын өзіміз қалыптастырамыз. Әрине, бұл ретте түрлі сұрақтар туындауы мүмкін. Әлеуметтік перцепция процесінің үш құрамы «субъект», «объект» және «қабылдау» арқылы бөліп алып, олардың әрқайсысының ішіндегі қайсысы тиімді болатындығын анықтау көзделеді.

Мәселенің тұжырымы: Жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы барысында, ерлерге қарағанда әйелдерде әлеуметтік перцепциясы салыстырмалы түрде жоғарырақ дамуына әкеледі: әйелдер басқа адамдардың мінез-құлқының өзгеруін, олардың дауыс ырғағының өзгеруінен, бойында көрінетін басқа да экспрессивті көріністерінен, басқа адамның күйін түсіне алуында, бұл өзінің басқа адамға деген ықпалының әсерін дәлірек анықтауға мүмкіндік беруімен сипатталады.

Мақсаты: қазіргі замандағы ерлер мен әйелдердің әлеуметтік перцепция ерекшеліктерінің көрінуін анықтау.

Зерттеу әдістері

В.С. Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж. Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды

ғалымдардың әлеуметтік перцепцияға арналған зерттеулері.

Талқылау

«Әлеуметтік перцепция» ұғымын түсіндіру философиялық білімнің дамуының ерте кезеңдерінде, ежелгі дәуірден бастап жаңа уақыттағы философия ілімінде (Ф. Бэкон, Р. Декарт, Гоббс, Дж. Локк және т.б.), кейінірек – 18 ғасырдағы неміс классикалық философиясында (Кант пен Гегель), 20 ғасырдың басындағы философиялық мектептерде қарастырылған [4,5].

Әлеуметтік перцепция – адамдардың әлеуметтік нысаналарды қабылдауы, түсінуі және басқа адамдарды, топтарды, әлеуметтік қауымдастықтарды бағалауы. Әлеуметтік перцепция ұғымын 1947 жылы Дж. Брунер қолданысқа енгізген. Кейінірек зерттеушілер бұл ұғымды басқа адамдарды, әлеуметтік топтар мен үлкен әлеуметтік қауымдастықтарды қабылдауға қатысты ғылымда қолдана бастады [6].

Кейінірек әлеуметтік перцепцияны субъектінің тек материалдық дүниенің объектілерін ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік деп аталатын объектілерді (топтар, таптар, ұлттар және т.б.), әлеуметтік жағдайларды тұтас қабылдау ретінде қарастыра бастады. Әлеуметтік объектілерді қабылдау, жансыз заттарды қабылдаудан сапалық тұрғыдан ажырататын бірқатар белгілерге ие екендігі анықталды. Атап айтқанда:

Біріншіден, әлеуметтік объект (индивид, топ және т.б.) жансыз заттарды қабылдауындағыдай, қабылдаушы субъектіге енжар, немқұрайлы қатынаста емес. Қабылдау субъектісіне әсер ете отырып, қабылданатын адам өзі туралы ойын өзінің мақсатына қолайлы бағытта өзгертуге ұмтылады.

Екіншіден, әлеуметтік перцепция субъектісінің назары ең алдымен қабылданатын шындықты бейнелеу нәтижесінде бейнені тудыру сәттеріне емес, қабылдау объектісін, оның ішінде себептік-семантикалық белгілерге аударады.

Үшіншіден, әлеуметтік объектілерді қабылдау когнитивтік компоненттердің эмоционалдық (аффективті) компоненттермен қосылуы, қабылдаушы субъектінің қызметінің мотивациялық-семантикалық құрылымына тәуелділігімен сипатталады.

Орыс психологиясындағы әлеуметтік перцепция мәселесін А.А. Бодалев, А.А. Реан, И.А. Коновалов сынды ғалымдар қарастырған. Ал, қарым-қатынас мәселесін Г.М. Андреева, И.Л. Руденко, И.П. Шкуратова, С.П. Безносова, В.В. Латынова, В.А. Толочек, Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, М.И. Лисина және т.б. ғалымдар зерттеген [7,8].

Қазақстандық психология саласында қарым-қатынас, әлеуметтік перцепция мәселесін зерттеген С.М. Жақыпов, Б.А. Мұқышев, М.Н. Есенғұлова, ал балалар мен оқушылардың қарым-қатынасын зерттеуде Х.Т. Шерязданова, Н.Б. Жиенбаева, Л.А. Құрманбаева, Ж.Қ. Исаева, ал студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызын, өзара қарым-қатынас мәселесін зерттеген А.Р. Ерментаевны атап өтуге болады [9, 10].

Зерттеушілер әлеуметтік перцепция механизмдерін, ерекшелігін қарастыра отырып адамдардың басқа адамды түсінуін, бағалау тәсілдерін көрсетеді. Ең көп

тараған әлеуметтік перцепция механизмдеріне эмпатия, тартымдылық, каузалдық атрибуция, идентификация, әлеуметтік рефлексия жатады. Адамдар бірін-бірі жай ғана қабылдап қана қоймайды, бір-біріне қатысты белгілі бір қарым-қатынастар түзеді, ақпарат алдамасы, перцептивтік, коммуникативтік, интерактивтік байланыста болады, осы ретте адамның белгілі бір адамды қабылдамауына жанашырлық танытуы, тіпті оған деген сүйіспеншілікке дейін бойында сан алуан сезімдер қалыптасатындығын атап өтуге болады.

Нәтижелер

Әлеуметтік перцепцияны эксперименттік зерттеу өзекті мәселелердің бірі, әсіресе қарым-қатынас барасындағы ер адамдардың әйелдерге деген перцептивтік қатынасын зерттеуге арналған еңбектер баршылық, алайда олардың зерттеу мәселелері әр түрлі бағыттарды қамтыған. Бұл ретте А.А. Бодалевтің (1976) зерттеулерін келтіруге болады. Автордың пайымдауы бойынша, студент қыздар ер балаларға қарағанда өздерінің қатынасын сыртқы келбеті, ым-ишаралары арқылы көрсете алатындығын алға тартады. Қыздар бет, ауыз, көз қимылдарын қолдану жиілігіндегі айырмашылықтар ер балаларға қарағанда айтарлықтай жоғары екендігін өзінің зерттеуінде келтірген [11].

Зерттеу нәтижесіне сәйкес, қыздардың артықшылығы олар өздерінің сыртқы келбетіне, дене бітімінің пропорционалдылығына, шаш пен көздің түсіне мән беруімен ерекшеленеді деп атап өтуге болады.

Келесі кезекте, Ресей ғалымы В.С. Агеевтің (1985) [12] «Әлеуметтік стереотиптердің психологиялық ерекшеліктері» атты зерттеуінде ерлер мен әйелдерің әлеуметтік перцепциясы қарастырылған. Автор ресейлік және вьетнамдық студенттерді зерттей келе, олардың арасындағы мәдениетаралық айырмашылықтарға қарамастан, бейтаныс адамның іскерлік, коммуникативті және жеке қасиеттерін бағалау кезінде, сол өзінің жынысына сәйкес өкілдердің қарама-қарсы жыныстың өкіліне қарағанда аз айырмашылықтар бар екендігін атап өтеді. В.С. Агеевтің зерттеу нәтижелеріне сәйкес әйелдердің бет-әлпеттері ерлерге қарағанда басқа адамға деген қатынасын айқын көрсете алатындығы анықталған. Бұл ретте біз жоғарыда атап өткен орыс психологі А.А. Бодалевтің зерттеу нәтижелерімен сәйкес келетіндігін, әрі бірін бірі толықтыра алатын зерттеулер екендігін анықтадық. Қыздар тұлғалық қасиеттерді (еңбекке деген көзқарасты қоспағанда) ерлерге қарағанда жиі атап өткен, алайда коммуникативті мінез-құлық қасиеттері мен интеллектуалдық қасиеттерді бекіту жиілігіндегі гендерлік айырмашылықтар айтарлықтай екендігі анықталған. Сонымен қатар, жалпы тұлғаның ерекшеліктерін ерлер қыздарға қарағанда 2 есе жиі атағандығын көруге болады.

В.С. Агеев пен А.А. Бодалевтің зерттеуіндегі нәтижелерге сәйкес А.И. Донцов пен Ш.В. Саркисянның (1980) зерттеу нәтижелері де әйелдер мен ерлердің әлеуметтік перцепция арасындағы айырмашылықтардың бар екендігін көрсетеді. А.И. Донцов пен Ш.В. Саркисянның зерттеуі барысында респонденттерге ерлер мен әйелдердің бейтарап бет әлпеттегі бір фотосурет ұсынылған. Ер адамдар фотосуретте көрсетілген

бейненің портретін сипаттауда әйелдерге қарағанда бет-әлпетті сипаттайтын элементтерді азырақ пайдаланған. Сонымен қатар, ерлердің портретін жасағанда, ерлер суреттегі нысанаға қатынасына қарамастан, әйелдердің сипаттауларына қарағанда көбірек элементтерді қолданғандығы анықталған [13,14].

Әйелдер адамдарды бағалау кезінде ерлерге қарағанда «мейірімді» болып келеді. Осы ретте Дж. Лендельдің (1978) деректерін келтіруге болады. Ғалымның 8-10 сынып оқушыларына жүргізген зерттеу нәтижесіне сәйкес сүйікті мұғалімін бағалау кезінде қыздар ұлдарға қарағанда жағымды қасиеттерін 15,2% көрсетсе, ал ұнамсыз мұғалімді бағалау кезінде ер балалар қыздарға қарағанда жағымсыз қасиеттерін 14,5% артық сипаттағандығы келтірілген. Зерттеу нәтижесіне сәйкес ерлер үшін әйелдерді әлеуметтік қабылдауда олардың тартымдылығы ретінде физикалық белгілері шешуші мәнге ие екендігі анықталған.

Дж. Такер, Х. Фридман (1993) өз зерттеулерінде экспрессивтілігі жоғары әйелдер төмен мәнерлі әйелдерге қарағанда дос ретінде көбірек қабылданады деген пікірді айтады [15].

А.А. Бодалев (1983) [7, -133-134с.]. зерттеулерінде ерлер мен әйелдердің дауыс ырғағының жоғары және төмен болуы, дауыс иелерінің жеке қасиеттері туралы оларды алғаш рет тыңдаған адамдарда мүлдем басқа ассоциацияларды қалыптастыратындығын анықтаған. Әйелдердің дауыс ырғағының кернеуі, оның мінез-құлқына жағымсыз сипаттама бермейді, ал ер адамның дауыс ырғағының кернеуі жоғары болса әдетте өзін-өзі ұстай алмайтын, ақыл-ой өрісі жеткіліксіз, осал деген сипатқа ие болғандығы анықталған. Зерттеуге сәйкес ерлердің сөзшендігі олардың жеке басының кемшілігі, ал әйелдер үшін норма ретінде қабылданатындығы баршамызға мәлім.

Жоғарыда қарастырылған ғалымдардың зерттеулеріне сәйкес, көптеген зерттеулер бір жыныстылардың ұпайлары қарама-қарсы жыныстағыларға қарағанда жоғары екенін көрсетеді. Ал мұндай үрдіс мектеп жасына дейінгі балаларда да байқалады. Мәселен Т.А. Репина [16] мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды-тұлғалық қарым-қатынастарын зерттегенде, бір жыныстағы балалар арасындағы өзара таңдау 84,8%, ал әртүрлі жыныстағы балалар арасында - бар болғаны 15,2% құрайтынын анықтаған. Зерттеуге сәйкес қыздар арасындағы таңдаудың тұрақтылығы ұлдарға қарағанда жоғары деп атауға болады.

Ал, В.Е. Каганның зерттеулерінде (2000) 4-6 жас аралығындағы қыздар мен ер балалардың көзқарастары бойынша қыздар ұлдарға қарағанда жақсы екеніне сенеді, ал ұлдарда эмоционалдық қатынасына сәйкес «ұлдар қыздарға қарағанда нашар, мен жаманмын» және қыздар - «қыздар ұлдарға қарағанда жақсы, әрі «мен жақсымын» деген ой қалыптасқандығын анықтаған [17]. Зерттеуге сәйкес, мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік перецепциясы арасында айырмашылық бар деп айтуға болады.

В.Е. Каганның зерттеу нәтижелеріне сай келетін дәл осындай үрдіс мектеп оқушылары арасында да байқалатындығын Д. Хартли еңбегінен аңғаруға болады [18]. Д. Хартли (1981) мектептегі ер балалар мен қыздар өздерінің және қарама-қарсы жыныстылардың мінез-құлқын қалай бағалайтынын зерттеген. Ер балалар қыздардың

мінез-құлқын тек жақсы жағынан, ал өздерінікін оң және теріс жағынан бағалайтыны анықталған. Ал, қыздар өздерінің мінез-құлқын жақсы, ал ер балалардың мінез-құлқын жағымсыз деп бағалаған. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес Д. Хартлидің көзқарасы бойынша мектептегі ер балалар мен қыздардың гендерлік-рөлдік стереотиптері олардың әр түрлі сәйкестігіне байланысты екендігі анықталған. «Жақсы» мектеп оқушысы ретіндегі қыз бен «нағыз» әйел туралы идеялар бір-біріне қайшы келмейді, сонымен қатар жақсы әрі еңбекқор ер бала және олардың санасындағы «нағыз» ер адам қарама-қайшы идеялар ретінде қарастыратындығы анықталған. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес ер адам мен әйел бейнесі туралы ой түрлі жастың өзіндік перцепция ерекшелігіне байланысты қалыптасады.

Ғалымдардың зерттеу нәтижелеріне сәйкес, топтар көбінесе басқа топ мүшелерінің жағымсыз қасиеттерін көрсету арқылы өздерінің ішкі ынтымақтастығын нығайтады. Осы ретте Ш. Берннің «бұл ерлерге де, әйелдерге де қатысты, екеуі де өз еріктерімен өткір әзілдерге жол береді және қарама-қарсы жыныстың өкілдері туралы оларды қорлайтын пікірлерді де айтады» - деген пайымдауын келтіруге болады [1, -17-21с.].

Ендігі кезекте Н.А. Васильеваның (1979) [19] зерттеуіне келетін болсақ мектеп оқушыларының арасында жүргізген зерттеу нәтижесінде бір және қарама-қарсы жыныс өкілдерінің эмоционалды және тұлғалық бағалауы ер балалар мен қыздарда айтарлықтай ерекшеленетінін алға тартады. 1-ші сыныптан бастап 10 сыныпқа дейінгі аралықта зерттеуге қатысқан қыздар көп жағдайда ұлдарға қарағанда қыздарды жоғары бағалайтындығы анықталған. Ер балалар үшін бағалаудың жас динамикасы күрделірек болған. Бастауыш сыныптарда олар ер балалар мен қыздарды эмоционалды-оң тұрғыдан бағалаған. Ортаңғы сыныптарда ер балалардың жанашырлығы бір жыныстылар жағында болған. Жоғарғы сыныптарда бастауыш, орта сыныптардың нәтижесіне қарағанда зерттеу нәтижесі күрт өзгерген, ол бір жыныстың өкілдеріне деген жанашырлық сирек, ал қыздарға деген жанашырлық жиілігі екі жыныстың өкілдеріне бірдей дәрежеде қатысты жанашырлық санынан асып түскендігі анықталған. Зерттеуге сәйкес, ер балалар мен қыздардың жастық есеюі барысында, олардың перцептивтік қатынасы едәуір өзгертіндігін атап өтуге болады.

Ересек жастағы ерлер мен әйелдердің перцепциясын зерттеуге арналған жұмыстардың бірі А.Г.Шестакованың (1997) зерттеуін келтіруге болады. Автордың пікірінше, бір жыныстың өкілдеріне деген оң көзқарас ересектерде сақталады, бірақ бұл балалардағыдай айқын болып табылмайды. Ғалымның жүргізген зерттеу нәтижелеріне сәйкес ерлердің 32,2% және әйелдердің 23,4% фотосуреттердегі ерлер бейнесіне оң көзқарас танытса, алайда әйелдерге оңтайлы қатынасты ерлердің 23,6%, ал әйелдердің 29,8% көрсеткен [20].

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген В.С. Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж.

Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды ғалымдардың ерлер мен әйелдердің әлеуметтік перцепциясын эксперименттік зерттеу нәтижелерін сараптай келіп, келісдей тұжырымдар жасауға болады. Атап айтқанда:

1. әйелдердің перцептивтік қарым-қатынасы барысында бет, ауыз, көз қимылдарын қолдану жиілігіндегі айырмашылықтар ер адамдарға қарағанда айтарлықтай жоғары болуы;
2. әйелдер мен ерлер арасындағы мәдениетаралық айырмашылықтарға қарамастан, бейтаныс адамның іскерлік, коммуникативтік және жеке қасиеттерін бағалау кезінде, сол өзінің жынысына сәйкес өкілдердің қарама-қарсы жыныстың өкіліне қарағанда аздаған айырмашылықтар бар болуы;
3. тұлғаның ерекшеліктерін ерлер қыздарға қарағанда екі есе артық көрінуі;
4. әйелдер адамдарды бағалау кезінде ерлерге қарағанда «мейірімді» болып келуі;
5. ерлер үшін әйелдерді әлеуметтік қабылдауда олардың тартымдылығындағы физикалық белгілері шешуші мәнге ие;
6. әйелдер мен ерлердің қарым-қатынасы барысында олардың сөйлеу мәнері, дауыс ырғағы әлеуметтік перцептивтік қатынас барысында маңызға ие;
7. әйелдердің даусының қатты шығуы норма, ал ер адамдардікі жағымсыз қабылданатындығы;
8. балалық шақта қыздар арасындағы таңдаудың тұрақтылығы ұлдарға қарағанда жоғары болуы;
9. балалық шақта ер балалар қыздардың мінез-құлқын тек жақсы жағынан, ал өздерінікін оң және теріс жағынан бағалайтындығы;
10. балалық шақта қыздар өздерінің мінез-құлқын жақсы, ал ер балалардың мінез-құлқын нашар деп бағалауы;
11. топтар көбінесе басқа топ мүшелерінің (ер адам не болмаса әйелдің) жағымсыз қасиеттерін көрсету арқылы өздерінің ішкі ынтымақтастығын нығайта алуы;
12. әйелдер ерлерге қарағанда қарым-қатынас жасау барысында басымдылық танытуы;
13. әйелдер ерлерге қарағанда кез келген жағдайда өздерін еркін ұстай алуы;
14. әйелдер қарым-қатынас барысында ерлерге қарағанда өздерінің эмоцияларын айқын, әрі шынайы көрсете алуы;
15. әйелдердің ерлерге қарағанда ақпарат алмасудағы ашық қатынаста болуы;
16. әйелдер ерлерге қарағанда эмоционалды және тұлғалық бағалауы қарама-қарсы жыныстағыларға қарағанда едәуір жоғары болуымен ерекшеленуі;
17. ер балалар мен қыздардың жастық есеюі барысында, олардың перцептивтік қатынасы едәуір өзгеріске түсетіндігі;
18. ересек жастағы ерлер мен әйелдердің қарама-қарсы жыныстағыларға оңтайлы қатынасының қалыптасуы.

Қорыта келгенде, әлеуметтік перцепция процесі тұлғааралық контексте әлеуметтік объектілердің өзара әрекеттесуінің күрделі механизмі болып табылады

және оған жас ерекшеліктері, қабылдау әсерлері, өткен тәжірибе және тұлғалық қасиеттер, жынысы, жасы сияқты көптеген факторлар мен белгілер әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Фомиченки А.С. Особенности социальной перцепции. // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2017. – № 2 (202). – С. 17-21.
2. Куницына В. Н., Казаринова П. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебник. – Санкт Петербург: Питер, 2001. – 456 с.
3. Андреева Г.М. Психология социального познания: атрибутивные процессы. – Москва: Аспект Пресс. 2012. – 245 с.
4. Психология общения. Энциклопедический словарь. – Москва: Когито-Центр, 2011.
5. Мокашенцева А.В. Социальная психология: Учебное пособие для вузов / А.В. Мокашенцева. – Новосибирск: Сибирское соглашение, 2007. – 426 с.
6. Шалаева Н.Ю. О структуре социально-перцептивного механизма. // Вестник Самарского государственного университета. – 2012. – № 2/1. – С. 167-170.
7. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – Москва: МГУ, 1982. – 280 с.
8. Ерментаева А.Р., Қалкеева К.Р., Шолпанқұлова Г.К., Нурадинов А.С., Әлеуметтік психология. 12-басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2017. – 560 б.
9. Рахман Ж., Айкинбаева Г.К. Тілдік қатынас пен ұлттық дүниетанымның байланысы. «Ғылым және білім – 2018»: XIII халықаралық ғылыми конференция жинағы. – Астана, 2018. – Б. 4942-4949.
10. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы. – Алматы: ЖСШ РПБК "Дәуір", 2012. – 492 б.
11. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – Москва, 2004. – 346 с.
12. Агеев В.С. Социальная идентичность личности. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 345 с.
13. Бендас Т.В. Гендерная психология. – Санкт Петербург: Питер, 2006. – 347 с.
14. Донцов А.И., Емельянова Т.П. Концепция социальных представлений в современной психологии. – Москва, 2002. – 375 с.
15. Гаврилова Е.В., Лузаков А.А. Особенности межличностного восприятия и оценивания у мужчин и женщин (психосемантическое исследование) // Человек. Сообщество. Управление: Научно-информационный журнал. – Краснодар, 1999. – № 1. – С. 81-89.
16. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины». – Санкт Петербург: Питер, 2003. – 386 с.

17. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. Учебное пособие. – Москва: Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2001.
18. Попова Л.В., Дьяконов Г.В. Идентификация как механизм общения и развития личности: Методологические рекомендации. – Москва, 1988. – 195 с.
19. Ростовцева М.В., Шайдурова О.В., Гончаревич Н.А., Ковалевич И.А. Особенности социальной перцепции в подростковом возрасте // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – 2017. – № 1. С. 82-93.
20. Жуков Ю.М., Петровская Л.А. Диагностика и развитие компетентности в общении. – Москва, 1991. – 245 с.

Г.К. Айкинбаева, Г.М. Сулейменова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Экспериментальное исследование социальной перцепции

Аннотация. Любой человек не может жить изолированно от социальной среды. На протяжении всей жизни мы вступаем в отношения с окружающими нас людьми, формируем межличностные отношения, целые группы людей общаются друг с другом, тем самым каждый из нас становится субъектом бесчисленных и разнообразных отношений. От того, как мы относимся к собеседнику, какие у нас с ним отношения, во многом напрямую зависит то, как мы воспринимаем и оцениваем партнера по общению. Общаясь, человек оценивает внешность, поведение каждого собеседника. При этом в результате проведенной оценки формируется определенное отношение к собеседнику и делаются индивидуальные выводы о его внутренних психологических свойствах. Этот механизм восприятия одного человека другим является неотъемлемой частью общения и относится к социальной перцепции. Авторы статьи, рассматривая понятие социальной перцепции, представляют результаты экспериментальных исследований социальной перцепции, проведенных различными исследователями. Проведен анализ исследований на социальную перцепцию таких ученых, как В. С. Агеев, А. А. Бодалев, А. И. Донцов, Ш. В. Саркисян, Дж.Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В. Е. Каган, Д. Хартли, Н.А.Васильева, Ш. Берн, А. Г. Шестакова, дана характеристика причинных последствий, способствующих социальной перцепции респондентов. Анализируется формирование терминологического и психодиагностического аппарата для изучения закономерностей исследования и социальной перцепции. В статье представлен анализ теоретического и эмпирического плана социальной перцепции, порядок отбора диагностического материала. Исследование позволило выделить общую форму организации экспериментальной работы и выявить темы, требующие дополнительных исследований.

Ключевые слова: перцепция; социальная перцепция; мужчины; женщины; особенности; общение; эксперимент.

G.K. Aikinbayeva, G.M. Suleimenova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

An experimental study of social receptivity

Abstract. Any person cannot live in isolation from the social environment. Throughout our lives, we enter into relationships with people around us, form interpersonal relationships, and whole groups of people communicate with each other, thereby each of us becomes the subject of countless and diverse relationships. How we treat the interlocutor, and what kind of relationship we have with him, in many ways directly depends on how we perceive and evaluate the communication partner. When communicating, a person evaluates the appearance and behavior of each interlocutor. At the same time, as a result of the assessment, a certain attitude towards the interlocutor is formed and individual conclusions are made about his internal psychological properties. This mechanism of perception of one person by another is an integral part of communication and refers to social perception. The authors of the article, considering the concept of social perception, present the results of experimental studies of social perception conducted by various researchers. The analysis of studies on social perception by such scientists as V. S. Ageev, A. A. Bodalev, A. I. Dontsov, Sh. V. is carried out. Sarkisyan, J.Landel, J. Tucker, H. Friedman, V. E. Kagan, D. Hartley, N.A.Vasilyeva, S. Bern, and A. G. Shestakova, there is presented characteristics of causal consequences contributing to the social perception of respondents. The authors analyzed the formation of terminological and psychodiagnostic apparatus for studying the patterns of research and social perception. The article presents an analysis of the theoretical and empirical plan of social perception and the order of selection of diagnostic material. The study made it possible to identify the general form of the organization of experimental work and to identify topics that require additional research.

Keywords: perception; social perception; men; women; features; communication; experiment.

References

1. Fomichenki A.S. Osobennosti social'noj percepcii. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Features of social perception. Bulletin of Orenburg State University]. 2017. No. 2 (202). P. 17-21, [in Russian].
2. Kunicyna V. N., Kazarinova II. V., Pogol'sha V. M. Mezhlchnostnoe obshhenie: uchebnik [Interpersonal communication: textbook]. (Sankt Peterburg, Piter, 2001, 456 p.), [in Russian].
3. Andreeva G.M. Psihologija social'nogo poznanija: atributivnye process [Psychology of social cognition: attributive processes]. (Moskva, Aspekt Press, 2012, 245 p.), [in Russian].

4. Psihologija obshhenija. Jenciklopedicheskij slovar' [Psychology of communication. Encyclopedic dictionary]. (Moskva, Kogito-Centr, 2011), [in Russian].
5. Mokashenceva A.V. Social'naja psihologija: Uchebnoe posobie dlja vuzov [Social psychology: A textbook for universities]. (Novosibirsk, Sibirskoe soglasenie, 2007, 426 p.), [in Russian].
6. Shalaeva N.Ju. O stukture social'no-perceptivnogo mehanizma. Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta [On the structure of the socio-perceptual mechanism. Herald. Samara State University]. 2012. No. 2/1. P. 167-170, [in Russian].
7. Bodalev A.A. Vosprijatie i ponimanie cheloveka chelovekom [Perception and understanding of man by man]. (Moskva, MGU, 1982, 280 p.), [in Russian].
8. Ermentaeva A.R., Kalkeeva K.R., Sholpankulova G.K., Nuradinov A.S., Aleumettik psihologija [Social psychology]. (Almaty, ulttyk audarma bjurosy, 2017, 560 p.), [in Kazakh].
9. Rahman Zh., Ajkinbaeva G.K. Tildik қатынас пен ұлттық дүниетанымның байланысы. «Gylym zhәне bilim – 2018»: VIII halyқaralyқ ғылыми konferenciya zhinagy [Connection of Language communication and national perspectives. "Science and education-2018": XIII Collection of International science conference]. Astana, 2018. P. 4942-4949, [in Kazakh].
10. Ermentaeva A.R. Zhogary mektep psihologijasy [Psychology of higher education]. (Almaty, ZhSSh RPBK "Dauir", 2012, 492 p.), [in Kazakh].
11. Bodalev A.A. Vosprijatie i ponimanie cheloveka chelovekom [Perception and understanding of a person by a person]. (Moskva, 2004, 346 p.), [in Kazakh].
12. Ageev B.C. Social'naja identichnost' lichnosti [Social identity of a person. Moscow: Publishing House of Moscow]. (Moskva, Izd-vo Mosk. un-ta, 1990, 345 p.), [in Russian].
13. Bendas T.V. Gendernaja psihologija [Gender psychology]. (Sankt Peterburg, Piter, 2006, 347 p.), [in Russian].
14. Doncov A.I., Emel'janova T.P. Konceptcija social'nyh predstavlenij v sovremennoj psihologii [The concept of social representations in modern psychology]. (Moskva, 2002, 375 p.), [in Russian].
15. Gavrilova E.V., Luzakov A.A. Osobennosti mezhlichnostnogo vosprijatija i ocenivaniya u muzhchin i zhenshhin (psihosemanticheskoe issledovanie) Chelovek. Soobshhestvo. Upravlenie: Nauchno-informacionnyj zhurnal [Features of interpersonal perception and evaluation in men and women (psychosemantic research) Man. Community. Management: Scientific and Informational Journal]. Krasnodar, 1999. No. 1. P. 81-89, [in Russian].
16. Il'in E.P. Differencial'naja psihofiziologija muzhchiny i zhenshhiny» [Differential psychophysiology of men and women]. (Sankt Peterburg, Piter, 2003, 386 p.), [in Russian].

17. Bitjanova M.R. Social'naja psihologija: nauka, praktika i obraz myslej. Uchebnoe posobie [social psychology: science, practice and way of thinking. Textbook]. (Moskva, Izd-vo JeKSMO Press, 2001), [in Russian].
18. Popova L.V., D'jakonov G.V. Identifikacija kak mehanizm obshhenija i razvitija lichnosti: Metodologicheskie rekomendacii [Identification as a mechanism of communication and personality development: Methodological recommendations]. (Moskva, 1988, 195 p.), [in Russian].
19. Rostovceva M.V., Shajdurova O.V., Goncharevich N.A., Kovalevich I.A. Osobennosti social'noj percepcii v podrostkovom vozraste. Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [Features of social perception in adolescence. Bulletin of Novosibirsk State Pedagogical University]. 2017. No 1. P. 82-93, [in Russian].
20. Zhukov Ju.M., Petrovskaja L.A. Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obshhenii [Diagnostics and development of competence in communication]. (Moskva, 1991, 245 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Айкинбаева Г.К. – **корреспонденция үшін автор**, педагогикалық ғылымдар кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Сулейменова Г.М. – психология мамандығының 2-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік ғылымдар факультеті, Астана, Қазақстан.

Aikinbaeva G. K. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Suleimenova G. M. – The 2nd year doctoral student in Psychology, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.